

JADWIGA CHUDZIAKOWA

BADANIA ARCHEOLOGICZNE NA GRODZISKU KULTURY ŁUŻYCKIEJ W GZINIE, WOJ. BYDGOSZCZ, W LATACH 1968-1976

Badania archeologiczne na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, woj. bydgoskie (ryc. 1), podjęte zostały przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu w roku 1968¹, w ramach tematu: kultura łużycka na terenie ziemi chełmińskiej².

Z uwagi na fakt, że stanowisko to zaliczane było w literaturze przedmiotu do obiektów zarówno kultury łużyckiej, jak i wczesnośredniowiecznych³, decyzję podjęcia systematycznych prac wykopaliskowych poprzedziła ponowna weryfikacja grodziska na drodze badań powierzchniowych i sondażowych⁴. Przeprowadzone kilkakrotnie badania powierzchniowe oraz założony na majdanie wykop sondażowy nie wykazały materiałów zabytkowych, które można by odnieść do wczesnego średniowiecza. Podjęte systematyczne badania wykopaliskowe⁵ potwierdziły uzyskane wcześniej wyniki. Bowiern na podstawie przeprowadzonych wieloletnich prac grodzisko w Gzinie (stan. 1) zaliczamy do obiektów kultury łużyckiej, bez wcześniejszych czy późniejszych zakłóceń. Błąd, który zakradł się do literatury przedmiotu (określenie stanowiska jako „łużyckie” i wczesnośredniowieczne), powstał zapewne na skutek wzmianki źródłowej z 1222 r.⁶ a dotyczącej grodu w Gzinie, z której dowiadujemy się, że Konrad książę Mazowiecki nadał biskupowi Chrystianowi, między innymi grodami ziemi chełmińskiej, także gród w Gzinie. Wzmianka ta, jak okazało się w wyniku badań wykopaliskowych, nie mogła dotyczyć naszego grodu. Dowodem tego jest zupełny brak jakichkolwiek śladów istnienia warstwy kulturowej, mogącej świadczyć o użytkowaniu tego miejsca w okresie wczesnego średniowiecza.

Grodzisko znajduje się na zachód od głównych zabudowań wioski Gzin oraz na północny wschód od drogi polnej Gzin—Czemlewo (ryc. 2). Położone jest na

¹ J. Chudziakowa, *Badania na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, pow. Chełmno, w roku 1968*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu, Archeologia III, Toruń 1972.

² Prace wykopaliskowe prowadziła autorka niniejszego artykułu przy współudziale J. Grześkowiaka (1968), O. Grabowskiej-Romanowskiej (1970, 1972-1974), B. Maciukiewicz-Czarneckiej (1971).

³ *Amlicher Bericht über die Verwaltung der naturhistorischen, archaeologischen und ethnologischen Sammlung des Westpreussischen Provinzial-Museum*, Gdańsk 1901, s. 54; S. Kujot, *Dzieje Prus Królewskich*, cz. I, Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. XX, Toruń 1913, s. 142, 450, 475; W. Łęga, *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*, Toruń 1930, s. 543.

⁴ Badania takie przeprowadzone zostały przez Katedrę Archeologii Uniwersytetu im. M. Kopernika (od 1 X 1976 Instytut Archeologii i Etnografii) w Toruniu w l. 1966-1967.

⁵ Badania finansowane były przez Katedrę Archeologii UMK w Toruniu oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy.

⁶ *Ziemia Chełmińska w przeszłości*, pod. red. M. Biskupa, Toruń 1961, s. 6.

cyplu wysoczyzny morenowej, przechodzącej w głęboki parów. Wały wznoszą się w miejscu, gdzie dostęp do grodu jest bardzo trudny, tylko 1 m ponad majdan. Natomiast od strony wschodniej grodu, gdzie dostęp był bardzo łatwy, wzniesiono wały, które do dzisiaj zachowały się do 11 m wysokości. Wały tworzą czworobok o wymiarach 180×112 m z zaokrąglonymi narożnikami.

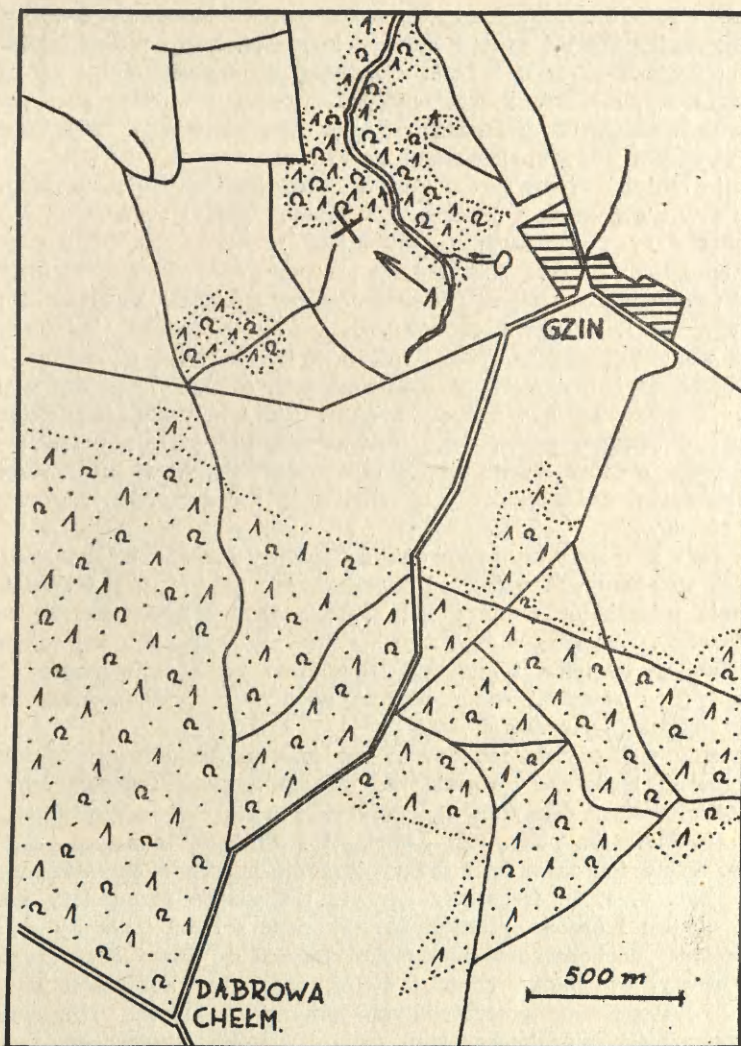

Ryc. 1. Gzin, woj. Bydgoszcz. Zdjęcie lotnicze grodziska
Air-photograph of the earthwork

Fot. J. Chudziakowa

Na stanowisku tym założono siatkę pomiarową o 450 arach. W ciągu dziewięciu lat prac przebadano ogółem 800 m^2 powierzchni na 32 ćwiartkach arowych. W celu uzyskania pełnego układu stratygraficznego obiektu wykonano cięcia przez wały i majdan na linii północ—południe. Nadto wykonano drugie cięcie o kierunku wschód—zachód, jednak tylko od wewnętrznego podnóża wału do styku z linią północ—południe. Oprócz tego dodatkowo założono trzy wkopy wzdłuż wewnętrznej krawędzi wału, co pozwoliło na uzyskanie pełniejszego obrazu zagospodarowania przestrzennego wnętrza grodu.

W wyniku badań wału przeprowadzonych na linii północ—południe odkryto nawarstwienia kulturowe o miąższości od 3,90 do 5,00 m, pozwalające na dokonanie częściowej rekonstrukcji umocnień obronnych. Udało się uchwycić dwie fazy budowy wału. Jednak odtworzyć można jedynie elementy konstrukcyjne drugiej fazy, gdyż pierwsza uległa całkowitemu spaleni. Spalone szczątki wału przysypano piaskiem. Spowodowało to poszerzenie podstawy wału drugiej fazy. Czytelny układ zachowanych fragmentów drewna młodszej fazy ujawnił, że na grodzie gzińskim połączono dwa różne typy wałów obronnych. Wały skrzyniowe, wzniesione na planie kratownicy, wypełnione gliną i piaskiem, umocniono dodat-

Ryc. 2. Gzin, woj. Bydgoszcz. Plan sytuacyjny grodziska (stanowisko 1)

Situation plan of the earthwork (site 1)

kowo od strony zewnętrznej drewnem o układzie przekładkowym⁷. Od strony wewnętrznej wału odkryto w jednym miejscu dość dobrze zachowaną plecionkę, która tu stanowiła dodatkowy element umocnienia. Nie wykluczone, że występuje ona na znacznie dłuższym odcinku. Całość konstrukcji wału drugiej fazy oblężona była od strony zewnętrznej warstwą gliny oraz umocniona płaszczem kamiennym. Konstrukcje drugiej fazy również uległy spaleni. Zachowały się jedynie dość dobrze dolne partie wału. Po stronie zewnętrznej wału stwierdzono ślady fosy, która łączy się przypuszczalnie z drugą fazą budowy umocnień obronnych.

⁷ J. Chudziakowa, *Badania archeologiczne na grodzisku kultury łużyckiej (stanowisko 1) w Gzinie, pow. Chełmno, w roku 1969*, Komunikaty Archeologiczne, Bydgoszcz 1972, s. 6-9.

W skład zawartości kulturowej warstw wału oprócz fragmentów konstrukcji drewnianych wchodziły ułamki naczyń kultury łużyckiej, które można zamknąć w ramach chronologicznych HaD i LTA. Ustalenie chronologii obu wyróżnionych faz budowy wału wymaga przeprowadzenia synchronizacji warstw majdanu z wałem oraz dokonania szczegółowej analizy ceramicznych materiałów zabytkowych, które są w tym wypadku jedynym elementem datującym.

Znacznie mniej możemy powiedzieć o zabudowaniach wnętrza grodu. Odkryte ślady domostw nie pozwalają jeszcze na dokonanie pełnej rekonstrukcji ani układu przestrzennego, ani poszczególnych obiektów mieszkalnych. Odsłonięte bowiem w trzech miejscach jedynie w wykopach usytuowanych wzdłuż wewnętrznej krawędzi wału relikty domostw są pozostałością półziemianek ze śladami po słupach podtrzymujących konstrukcję dachową. Nie jest to jednak jedyna forma budownictwa zastosowanego w obrębie grodu w Gzinie, gdyż natrafiono tu również na ślady domu naziemnego. Wstępna analiza tych obiektów pod kątem chronologii wykazała, że pochodzą one z HaD i LTA. Nie udało się, jak dotąd, bardziej sprecyzować datowania budynków mieszkalnych. Przy tak niewielkiej ilości odkrytych śladów domów trudno w tej chwili określić, która z występujących tu form budownictwa mieszkalnego jest młodsza, a która starsza, czy też może istniały one równolegle.

Jeden fakt dotyczący rozplanowania zabudowy wnętrza wydaje się nie ulegać wątpliwości, to znaczy, iż wolny od jakiegokolwiek zabudowy był środek majdanu. Zabudowania mieszkalne musiały być zlokalizowane jedynie wzdłuż wewnętrznej krawędzi wałów. Świadczy o tym zupełny brak w wykopach zajmujących środek majdanu śladów istnienia zabudowy. Dlatego w następnym sezonie badawczym prace muszą być skoncentrowane wzdłuż wału w celu ostatecznego rozwiązania tego bardzo istotnego zagadnienia.

W obrębie wolnego od zabudowań majdanu grodu odkryto 86 jam. Były to obiekty różnych kształtów i rozmiarów, od niewielkich nieckowatych, do bardzo dużych, studniowatych jam (ryc. 3), dochodzących do 4,00 m głębokości. Charakter tych jam określono na podstawie zawartości i zaliczono te zespoły do jam śmietniskowych. Skład ich zawartości był typowy dla obiektów określanych jako jamy odpadowe (ryc. 4, 5, 6): fragmenty naczyń, uszkodzone przedmioty metalowe codziennego użytku i ozdoby, przedmioty wykonane z kości i poroży oraz zwierzęce szczątki kostne, dochodzące w niektórych jamach do ilości 3000 fragmentów. Są to kości krowy, owcy/kozy, konia i świni, podane w kolejności odpowiadającej liczebności występowania poszczególnych gatunków⁸. Oprócz wymienionych składników zawartości wypełniska jam śmietniskowych stwierdzono występowanie w niektórych z nich dodatkowo ludzkich szczątków kostnych.

⁸ Wyniki badań zwierzęcych materiałów kostnych wykonane przez M. Sobocińskiego oraz Z. Schram, znajdujące się w archiwum Instytutu Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.

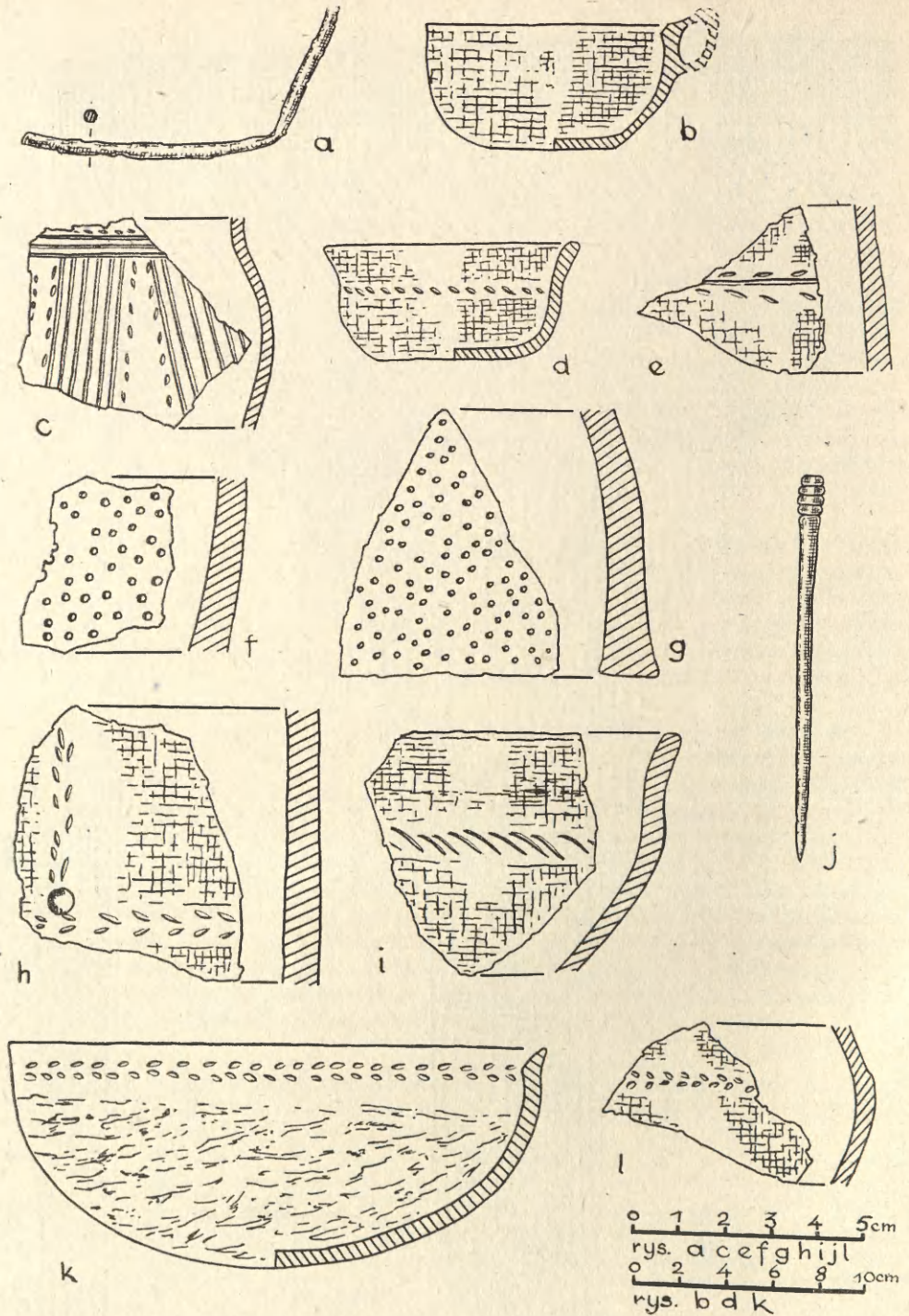
Ryc. 3. Gzin, woj. Bydgoszcz. Profil jamy nr 78:

- 1 — humus, ziemia orna; 2 — brunatna tłusta ziemia z dużą zawartością szczątków organicznych; 3 — ciemna, tłusta ziemia z zawartością węgla drzewnych i kamieni; 4 — skupiska kości ludzkich i zwierzęcych; 5 — czarna tłusta ziemia, silnie przesycona szczątkami organicznymi; 6 — glina

Section through pit 78:

- 1 — humus, arable soil; 2 — fat brown earth with a large amount of organic remains; 3 — dark fat earth with charcoal and stones; 4 — concentrations of human and animal bones; 5 — black fat earth strongly impregnated with organic remains,

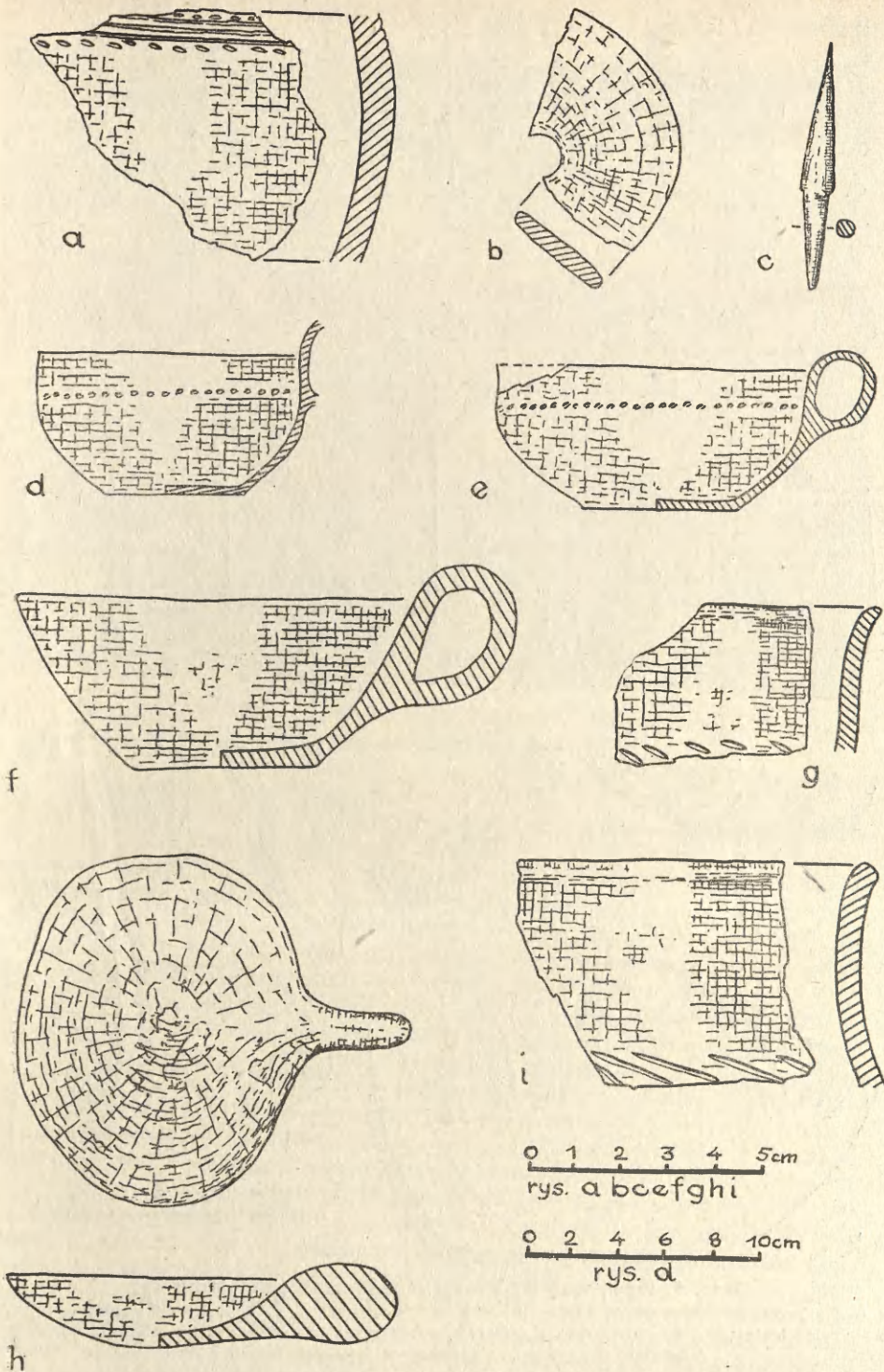
6 — clay

Ryc. 4. Gzin, woj. Bydgoszcz. Część inwentarza jamy 27:
 a — fragment przedmiotu żelaznego; b-i, k, l — ceramika; j — szpila kościana

Part of the inventory of pit 27:

a — fragment of an iron object; b-i, k, l — pottery; j — bone pin

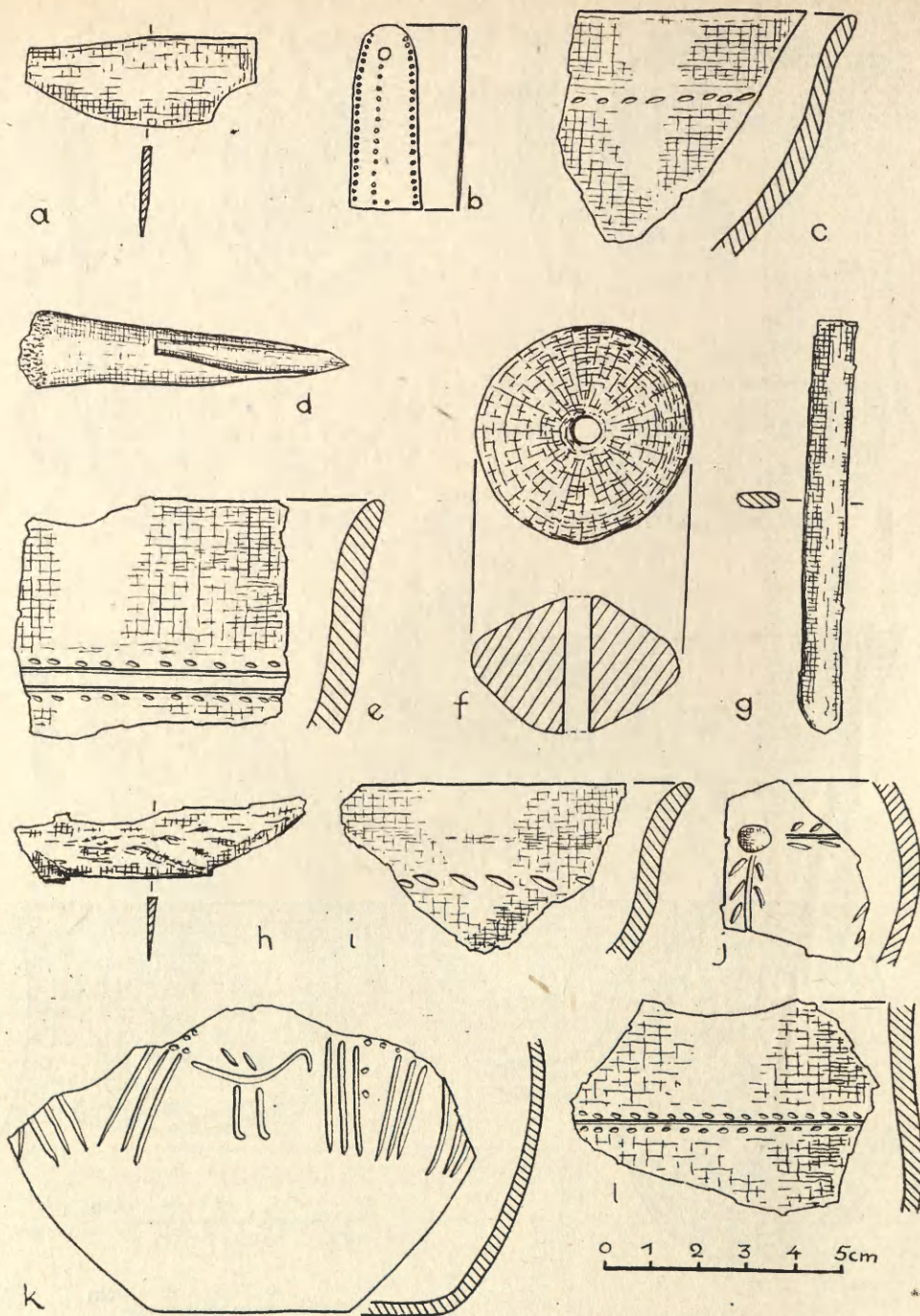

Ryc. 5. Gzin, woj. Bydgoszcz. Część inwentarza jamy 31:

a, b, d-i — ceramika; c — kościany grot strzały

Part of the inventory of pit 31:

a, b, d-i — pottery; c — bone arrowhead

Ryc. 6. Gzina, woj. Bydgoszcz. Część zawartości jamy 33:

a — fragment brzozy brzozy; b — zawieszka brzozy; c, e, i, j, l — fragmenty naczyń;
 d — rylec kościany; f — przęślik; g — sztabka brzozy; h — fragment noża żelaznego; k —
 fragment naczynia z ornamentem wyobrażającym ptaka

Part of the inventory of pit 33:

a — fragment of a bronze razor; b — bronze pendant; c, e, i, j, l — potsherds; d — bone
 burin; f — spindle-whorl; g — bronze bar; h — fragment of an iron knife; k — fragment
 of a vessel decorated with representation of a bird

Ryc. 7. Gzin, woj. Bydgoszcz. Skupisko kości ludzkich i zwierzęcych w jamie nr 74
Concentration of human and animal bones in pit 74

Fot. J. Chudziakowa

Kości ludzkie występowały przeważnie w dużych, studniowatych jamach (ryc. 7, 8). Jednak nie stanowiło to reguły, gdyż w kilku wypadkach kości ludzkie odkryto w niewielkich jamach o kształtach nieckowatych. Na ogólną liczbę 86 jam odkrytych do roku 1976 w 28 jamach stwierdzono występowanie kości ludzkich. Liczba ta stanowi około 33% odkrytych jam. Pozostała zawartość jam, w których odkryto szczątki ludzkie, niczym nie różni się od typowych jam określanych jako śmietniskowe. Dlatego nie wydaje się słuszne określanie zespołów, w których znajdują się kości ludzkie, jako jam kultowych. Wrzucane do jam na równi z kośćmi zwierzęcymi szczątki ludzkie są dowodem uprawiania antropofagii przez mieszkańców grodu w Gzinie (ryc. 9)⁹. Czy praktyki te miały wyłącznie charakter kultowy, wydaje się być sprawą przy obecnym stanie odkryć mocno dyskusyjną¹⁰. Jeżeli nawet tak by było, to nie widzimy powodu, aby jamy ze szczątkami ludzkimi określać mianem kultowych, gdyż używane były przez mieszkańców grodu nie tylko przy okazji praktyk religijnych, ale również jako codzienne miejsce składania odpadów. Wskazuje na to zarówno zawartość jam, jak i długostrwość używania wielu z tych obiektów. Przebadanie jam śmietniskowych wykazało, że co jakiś czas przysypywano odpady (w dużych jamach) warstwą gliny lub piasku zapewne w celach higienicznych. Nie każda warstwa wypełniła jamy zawiera ludzki materiał kostny. Często kości ludzkie czy zwierzęce występują jedynie w niektórych poziomach jamy wraz z ułamkami naczyń i przedmiotami codziennego użytku. Natomiast pozostałe poziomy jamy niczym się nie różnią od zawartości innych jam śmietniskowych.

⁹ J. Chudziakowa, *Ślady kanibalizmu odkryte na grodzisku kultury łuczyckiej w Gzinie, pow. Chełmno, WA, t. 40: 1975, s. 291 i n.*

¹¹ Chudziakowa, *op. cit.*, s. 295, 296.

Ryc. 8. Gzina, woj. Bydgoszcz. Rzut jamy nr 28 ze skupiskiem kości ludzkich i zwierzęcych

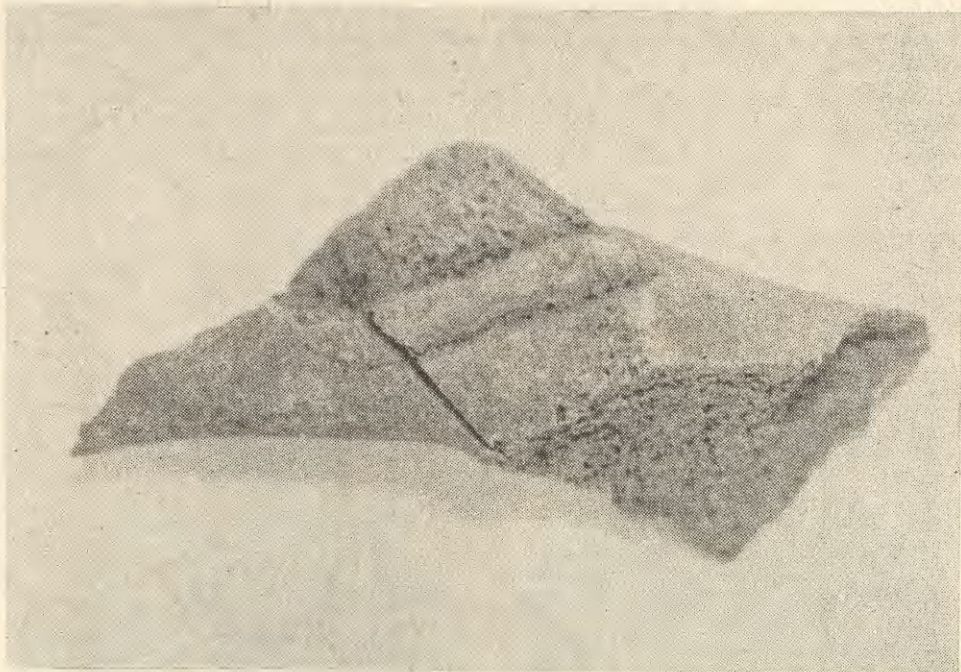
Ground plan of pit 28 with a concentration of human and animal bones

Fot. J. Chudziakowa

Sięgając do współczesnych analogii etnograficznych dotyczących występowania kanibalizmu, należy zwrócić uwagę na fakt, że wiele jeszcze ludów zapóźnionych w rozwoju uprawiało do niedawna lub uprawia do dziś, chociaż już sporadycznie, antropofagię. Praktykują ją niektóre ludy Afryki czy wysp Oceanu Spokojnego¹¹. Jak wiemy, nie tylko sprawy kultowe były i są podłożem tego zwyczaju. Uderza nas również podobieństwo postępowania z ofiarami antropofagii u ludności kultury łużyckiej z współczesnym ludem zapóźnionym w rozwoju — Papuasami. Papuasi, którzy tylko sporadycznie uprawiają antropofagię, objedzone kości ludzkie wyrzucają na śmietniki zlokalizowane w obrębie wioski oraz w jej bezpośrednim sąsiedztwie. Pomimo kultowego niewątpliwie aspektu kanibalizmu u Papuasów nie przeszkadza im to w wyrzucaniu szczątków ludzkich na śmietniki, gdzie znajdują się również inne odpady.

Po tej dygresji, wracając do grodu w Gzinie, należy podkreślić, że w wielu wypadkach udało się podzielić chronologicznie poszczególne jamy. Występują tu zarówno obiekty, które można datować na HaD, jak i jamy pochodzące z okresu LTA. Udało się również stwierdzić zespoły użytkowane i w okresie HaD, i LTA. Są to przeważnie jamy głębokie, studniowate (HaD), które przybierają w górnej części formę nieckowatą, młodszą, powstałą w okresie LTA. Kości ludzkie w przeważającej liczbie wypadków występują w części jamy lub jamach datowanych na LTA. Nie jest to jednak regułą, gdyż sporadycznie odkryto szczątki ludzkie w jamach datowanych na HaD.

¹¹ B. Malinowski, *Szkice z teorii kultury*, Warszawa 1958, s. 150; L. Krzywicki, *Ludożerstwo i szal krwiożerczo-erotyczny*, Artykuły i Rozprawy, 1886-1888, t. 3, 1959, s. 445-447.

Ryc. 9. Gzin, woj. Bydgoszcz. Fragment kości ludzkiej z widocznym głębokim cięciem

Fragment of a human bone with a visible deep cut

Fot. A. Florkowski

Analogie najściślej odpowiadające jamom odkrytym w Gzinie, zarówno pod względem kształtu, jak i zawartości, znajdujemy na terenie Niemieckiej Republiki Demokratycznej w Lossow (Włostowie)¹². Odkryte tam jamy studniowate mają podobną zawartość jak obiekty z Gzina. Określa się je powszechnie w literaturze przedmiotu jako jamy kultowe¹³, co nie wydaje się słuszne.

W świetle ostatnich odkryć nie tylko na terenie grodu w Gzinie, ale i na innych stanowiskach kultury łużyckiej uprawianie praktyk kanibalistycznych przez ludność kultury łużyckiej nie było tylko sporadyczne. Tym bardziej, że na terenie grodu w Gzinie stwierdzono występowanie nieraz po kilku osobników w obrębie jednej jamy¹⁴, nie mówiąc już o ilości tych jam odkrytych na tak niewielkim odcinku przebadanego majdanu.

Odkrycia dokonane ostatnio na grodzisku w Gzinie wywołają zapewne kontrowersyjne opinie. Bowiem w obrębie grodu stwierdzono w pięciu wypadkach pod jamami odpadowymi groby ciałopalne (w tym jeden kloszowy). Fakt odkrycia tu cmentarzyska nie byłby tak zaskakujący, gdyby pomiędzy cmentarzyskiem a powstaniem grodu można było uchwycić znaczną różnicę chronologiczną. Natomiast

¹² H. Geisler, *Notbergung auf dem Burgwall bei Lossow, Kr. Eisenhüttenstadt*, „Ausgrabungen und Funde”, t. 14: 1969, z. 3, s. 132-140.

¹³ A. Niesiołowska-Hoffman, *Ze studiów nad budownictwem plemion kultury łużyckiej*, Sl. Ant., t. 10: 1963, s. 76.

¹⁴ Opracowanie badań antropologicznych przeprowadzonych przez A. Florkowskiego, złożone w archiwum Instytutu Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu, wykazało, że w niektórych wypadkach na pięć jam przypadają szczątki 13 osobników.

chronologia grobów określona na podstawie ceramiki (brak innych materiałów zabytkowych), w którą pochówki te były bogato wyposażone, przypada na HaD. Niewątpliwie odkrycie to budzi duże zainteresowanie z różnych punktów widzenia. Nie miejsce tu na rozważania natury analitycznej dotyczące tego odkrycia, tym bardziej iż nie jest wykluczone, że dalsze prace archeologiczne dostarczą nowych źródeł pozwalających na pełniejsze poznanie zagadnień związanych z przedstawioną lokalizacją grobów.

Niewiele możemy powiedzieć o strukturze gospodarki uprawianej przez mieszkańców grodu w Gzinie. Jedynie badania archeozoologiczne¹⁵ dostarczyły nam znaczną ilość materiałów, na których podstawie możemy przeprowadzić rekonstrukcję jednej z gałęzi gospodarki — hodowli. Zdecydowaną przewagę stanowiła tu hodowla bydła rogatego, podobnie zresztą jak i na innych grodach kultury

Ryc. 10. Gzin, woj. Bydgoszcz. Naczynie czernione z jamy 28 (a) i amfora z jamy 63 (b)

Blackened vessel from pit 28 (a) and an amphora from pit 63 (b)

Fot. A. Ciechanowski

łużyckiej w okresie HaD¹⁶. Drugie miejsce zajmowała hodowla trzody chlewnej, jak kozy/owcy i świnie. Znaczną rolę odgrywała też hodowla konia.

Jeżeli chodzi o materiały paleobotaniczne, to po raz pierwszy niewielka ich ilość została odkryta w ostatnich sezonach badawczych. Są to ziarna zbóż, które trudno w tej chwili określić gatunkowo ze względu na brak wyników ekspertyzy. W dużych ilościach wystąpił tu również groch, jedyna jak dotąd roślina strączkowa. Groch dość licznie notowany jest na różnych stanowiskach kultury łużyckiej datowanych na okres halsztacki¹⁷.

Gleby w okolicach Gzina są mało urodzajne, piaszczysto-gliniaste. Dlatego można sądzić, że nie dominowało tu rolnictwo, a raczej hodowla, co potwierdzają liczne odkrywane szczątki kości. O istnieniu jednak uprawy roli, obok niewiel-

¹⁵ Patrz przyp. 8.

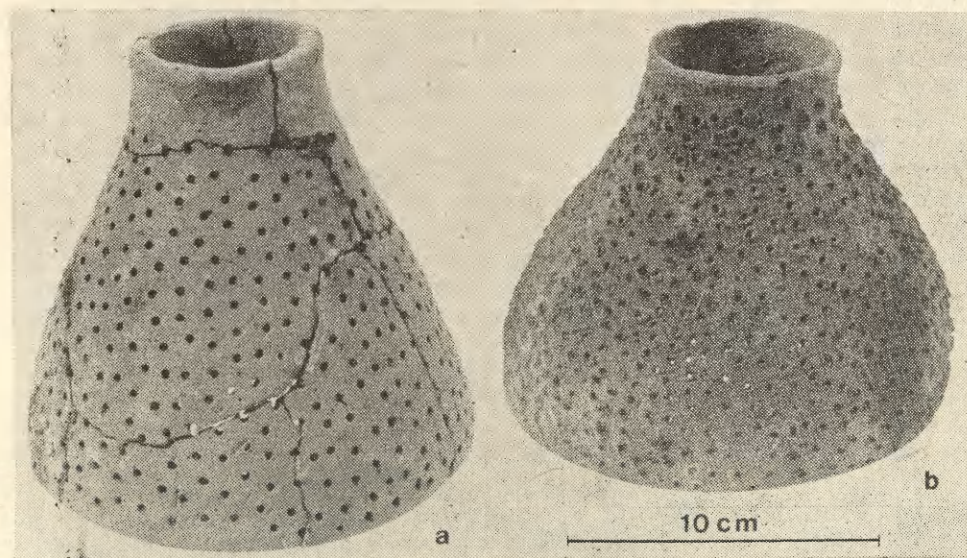
¹⁶ J. Ostoja-Zagórski, *From Studies on the Economic Structure at the Decline of the Bronze Age and the Hallstatt Period in the North and West Zone of the Odra and Vistula Basins*, *Prz. Arch.*, t. 22: 1974, s. 127, tab. 2.

¹⁷ Por. Ostoja-Zagórski, *op. cit.*, tab. 1.

kich ilości odkrytych materiałów paleobotanicznych potwierdzających tę gałąź gospodarki, świadczą również kamienne żarna nieckowate oraz duża ilość rozciernaczy występujących w obrębie majdanu.

Na podstawie licznych materiałów zabytkowych gród w Gzinie zaliczamy do obiektów typowych dla grupy chełmińskiej kultury łużyckiej. Dowodzi tego przede wszystkim ceramika (ryc. 10), wśród której znaczną przewagę posiadają amfory gruszkowate, tak bardzo charakterystyczne dla ziemi chełmińskiej, dzbany oraz typowe kompozycje zdobnicze występujące na ceramice odkrytej w obrębie grodu¹⁸. Na uwagę zasługuje fakt, że znaczna większość ceramiki „gzińskiej” jest bardzo bogato zdobiona.

Wśród licznych form ceramiki z obrębu majdanu spotykamy również w dużych ilościach ułamki naczyń tzw. sitowatych czy cedzideł, lub też określanych

Ryc. 11. Gzin, woj. Bydgoszcz. Piecyki do podtrzymywania żaru z jamy 38 (a) i 52 (b)
Small stoves for keeping the embers glowing, from pit 38 (a) and 52 (b)

Fot. A. Ciechanowski

jako „piecyki”. Obok jednak ułamków tych form ceramicznych natrafiono w Gzinie na kilka całych gruszkowatych egzemplarzy, bez dna (ryc. 11), pozwalających na poczynienie pewnych obserwacji oraz zweryfikowanie nazwy, która nie była adekwatna zarówno do formy, jak i funkcji. Nie można używać określeń „naczynia sitowate” czy „cedzidła”, gdyż nie jest to z całą pewnością naczynie, posiada bowiem zarówno dół, jak i górę otwartą. Nie jest to również w pełnym znaczeniu tego słowa „piecyk”. Na pewno jednak egzemplarze te, co zresztą już poruszano w literaturze przedmiotu, służyły do podtrzymywania żaru¹⁹. Dowodem na to są ślady spalenizny osiadłe na wewnętrznych ściankach. Dlatego proponujemy aby określać je jako piecyki do podtrzymywania żaru, a nie naczynia sitowate czy cedzidła. Wydaje się, że nazwa ta odpowiada zarówno funkcji, jak

¹⁸ J. Chudziakowa, *Kultura łużycka w międzyrzeczu Wisły, Drwęcy i Osy*, Warszawa—Poznań 1974, s. 98-101.

¹⁹ Z. Durczewski, *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce*, Kraków 1939-1946, Część I, s. 88 i 170.

i formie tych przedmiotów. Uwagi te dotyczą oczywiście tylko form wysokich, gruszkowatych, bez dna, o ściankach bocznych pokrytych otworami.

Gród w Gzinie datowany na HaD i LTA pochodzi z okresu największego rozkwitu kultury łużyckiej na terenie ziemi chełmińskiej²⁰. Jest to zarazem okres najbardziej przełomowy, w którym ścierają się i asymilują wzajemnie dwa nurty kulturowe — kultura łużycka oraz przemiany idące z terenów północnych, określane mianem kultury pomorskiej. Na przykładzie tego obiektu możemy zaobserwować współwystępowanie w zespołach pochodzących z LTA dwóch nurtów kulturowych. Obok materiałów zabytkowych typowych dla kultury łużyckiej współwystępują również elementy charakterystyczne dla kultury pomorskiej. Obserwacje te dotyczą w pierwszym rzędzie materiałów ceramicznych, zarówno pod względem formy, jak i zdobnictwa.

Nie posiadamy w obecnej chwili wystarczających dowodów, aby twierdzić, że gród w Gzinie padł ofiarą najazdu. Wiemy jedynie, że przyczyną ostatecznego upadku w okresie LTA był pożar. Czy przypadkowy, czy też nastąpił on w wyniku najazdu, trudno to stwierdzić. W obrębie jednak grodu nie mamy żadnych śladów najazdu, podobnych np. do stwierdzonych na grodzisku w Kamieńcu²¹. Można więc przypuszczać, że gród w Gzinie nie uległ zagładzie w wyniku najazdu. Spalonej osady nie odbudowano. Nie jest wykluczone, że przyczyna nieodbudowania jej leży w przemianach, jakie nieuchronnie obejmowały w tym czasie całą kulturę łużycką, zmieniając pod każdym względem oblicze kulturowe tych ziem.

Gród w Gzinie stanowił niewątpliwie jeden z centralnych punktów osadniczych kultury łużyckiej na tym terenie. Świadczy o tym bogate osadnictwo otwarte skupiające się wokół grodu w promieniu kilku km²².

*Institut Archeologii i Etnografii
Uniwersytetu M. Kopernika
w Toruniu*

JADWIGA CHUDZIAKOWA

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF A LUSATIAN EARTHWORK AT GZIN, PROVINCE OF BYDGOSZCZ, IN 1968-1976

The Lusatian earthwork at Gzin (province of Bydgoszcz) lies on a promontory of a moraine rise which passes into a deep ravine. On the side where the access was difficult the ramparts are only 1 m high. On the other hand, on the east side of the stronghold, which offered easy access, the ramparts even to-day have been preserved to the height of 11 m. They form a quadrangle measuring 180 × 112 m in size with rounded corners.

During the nine excavation seasons an area of 800 sq. m was examined. As a result two phases of rampart construction have been established, though elements of only the second phase can be reconstructed. These consisted of box construction linked on the outer side of the rampart to crossed logs construction.

²⁰ Chudziakowa, *Kultura łużycka...*, s. 89-90.

²¹ J. Delekt, *Badania na grodzisku kultury łużyckiej epoki żelaznej w Kamieńcu nad Wisłą w pow. toruńskim*, „Z otchłani wieków”, R. 12: 1937; B. Zielenka, *Materiały z osiedla obronnego kultury łużyckiej w miejscowości Kamieniec*, WA, t. 22: 1956, s. 158-174.

²² W obrębie Gzina oraz najbliższej okolicy zlokalizowano jak dotąd 8 stanowisk kultury łużyckiej, datowanych na HaD i LTA.

On the inner side the rampart was additionally strengthened by wickerwork. The whole was covered by a layer of stones. The rampart was burnt down both in the first and in the second phases. Materials recovered there date from Hallstatt D and La Tène A.

So far it has not been possible to reconstruct fully neither particular dwelling features nor spatial layout. Remains of only three semi-subterranean huts with traces of posts supporting roofs have come to light. Moreover, traces of an over-ground house have been uncovered. All elements of dwelling structures, uncovered so far, were concentrated along the inner side of the rampart while the central part was unoccupied.

Within this part 86 rubbish pits have been uncovered. They represent various shapes and sizes, ranging from small trough-shaped pits to large well-like ones as much as 4 m deep. Their content was typical of features defined as rubbish pits. They contained potsherds, damaged objects of every-day use and ornaments, as well as animal bones of which as many as 3000 fragments were sometimes found. In 28 pits also human remains were recorded. Human bones, thrown into pits together with animal remains, are evidence of cannibalism practised by the inhabitants of the Gzin stronghold. The view that these practices were associated with cult only seems controversial. Whatever the reason of the anthropophagy may have been, the features with human bones found at Gzin have been defined as rubbish pits and not places of cult. As has been attested, they served for depositing refuse and not for occasional anthropophagic practices. Many of the pits have been chronologically determined. The smaller trough-shaped pits mostly date from La Tène A, while large well-like ones date from Hallstatt D. Some, however, can be attributed both to Hallstatt D and to La Tène A. Pits from only Hallstatt D seldom contained human bones.

On the basis of archaeo-zoological and palaeobotanical investigations only a fragmentary reconstruction of the economy of the Gzin inhabitants was possible. Cattle breeding played here a major part, followed by breeding of goat/sheep and pig. Poor sandy-clayey soil did not favour development of farming. Nevertheless, small amounts of cereal grains and peas as well as the discovery of quernstones and rubbers testify to agricultural activities.

On the basis of the material found the stronghold at Gzin has been assigned to the Chełmno group of the Lusatian culture. It dates from the time when the Lusatian culture reached its peak in this area (Hallstatt D and La Tène A). At the same time this was a crucial period when two cultures — the Lusatian and the Pomeranian — clashed and merged together.

